

Doing gender op de jeugdrechtbank: specifieke problemen, specifieke aanpak. Een empirisch onderzoek naar gegerende praktijken op twee Nederlandstalige jeugdrechtbanken

SOFIE DE BUS^a

^a Doctor in de criminologische wetenschappen, pedagogisch medewerker, vakgroep Privaat- en Economisch Recht, afdeling Privaat Recht, Vrije Universiteit Brussel (corresp.: sofie.de.bus@vub.be)

Deze bijdrage bevat een samenvatting van het proefschrift van dr. Sofie De Bus dat werd verdedigd op 18 maart 2019 binnen de vakgroep Criminologie van de Vrije Universiteit Brussel. In dit proefschrift staat het vraagstuk naar de doorwerking van gender en de daarmee samenhangende intersecties met andere elementen (zoals etniciteit, klasse, leeftijd, religie, seksuele oriëntatie, familiale achtergrond, financiële situatie, schoolse situatie, kwetsbaarheden,...) binnen de jeugdrechtbank centraal. Jeugdrechters beschikken over een zekere discretionaire ruimte wanneer zij oordelen over de minderjarige die voor hen verschijnt; ze kijken immers niet alleen naar de feiten en situaties *pur sang*, maar oordelen ook over de persoon en achterliggende context van de minderjarige.

Dit onderzoek focust op als misdrijf omschreven feiten en problematische opvoedingssituaties (hierna verkort 'MOF' of 'POS'), met een specifieke focus op statusdelicten binnen de POS.¹ Het doel is het verwerven van inzicht in de mate waarin assumpties over gender, etniciteit, klasse, leeftijd, religie, seksuele oriëntatie, familiale achtergrond, financiële situatie, schoolse situatie en andere kwetsbaarheden een rol spelen in de representatie, constructie en problematisering van meisjes en jongens in MOF en POS zaken die worden behandeld door de jeugdrechtbank. Het onderzoek vertrekt vanuit het perspectief van de professionele jeugdrechtbankactoren en kijkt bijgevolg naar een sociaal geconstrueerde realiteit (cf. BRANTS, 2013). De nadruk ligt op wat staat geschreven en wordt gezegd over meisjes en jongens in MOF en POS. In het onderzoek staat de volgende onderzoeksvraag centraal: *Op welke manier veruiterlijkt zich een gegerende praktijk binnen de twee bestudeerde Nederlandstalige jeugdrechtbanken en hoe karakteriseert deze praktijk zich?*

Het centrale concept binnen dit onderzoek is de 'gegenderde praktijk' binnen de jeugdrechtbank. Doordat er geen (éénduidige) definitie bestaat over het concept gegerende praktijk, kreeg deze notie vorm door het samenbrengen van verschillende theoretische perspectieven. Het basisidee werd gevonden in het *doing gender*-perspectief van WEST en ZIMMERMAN (1987: 126) met de nadruk op het geslacht en gender van individuen. Meer nog, elk individu zou zich bewust zijn van het oordeel van anderen die hem of haar in een sociale situatie percipiëren als man of vrouw. Een individu zal normconform handelen opdat dit handelen overeenkomstig zijn of haar geslachtscategorie door anderen wordt geperciperd. Al snel werd echter de complexiteit én gelaagdheid van het onderzoeksvraagstuk duidelijk. De persoon en achterliggende context van minderjarigen zijn immers niet zomaar te reduceren

1 Gezien het onderzoek dateert van voor de inwerkingtreding van het decreet Jeugddelinquentierecht op 26 april 2019, wordt nog steeds het begrip MOF gehanteerd. Het begrip POS is sinds de inwerkingtreding van het decreet Integrale jeugdhulp op 1 maart 2014 vervangen door de verontrustende opvoedingssituatie. Doordat evenwel het grootste deel van het empirisch onderzoek plaatsvond voor de decreetwijziging van 2013, wordt in het proefschrift het begrip POS centraal gesteld. Binnen de POS wordt bovendien alleen gekeken naar statusdelicten. Deze delicten hebben betrekking op welbepaalde gedragingen zoals weglopen en spijbelen die enkel strafbaar zijn omdat ze door een minderjarige worden gepleegd (VAN ACKER, 1998).

tot een denken over geslachts- en genderverschillen. Er drong zich een uitbreiding op tot een *doing difference*-perspectief (WEST & FENSTERMAKER, 1995) dat de wisselwerking tussen geslacht, gender, etniciteit en klasse erkent. Doordat deze wisselwerking nog veel verder kan gaan én nog andere verschilcategorïeën insluit die elkaar beïnvloeden (VAN MENS-VERHULST & RADTKE, 2009), vond al snel een intersectionaliteitsdenken ingang in het onderzoek. *Doing gender* en *doing difference* vertonen immers een verknoping met andere 'doings' zoals *doing ethnicity*, *doing class*, *doing age*, *doing sexuality*, *doing religion*,... En net daarom werd in dit voorliggende onderzoek geopteerd voor een *intersectionele benadering van doing gender*. Een gegenderde praktijk bestudeert dus de wisselwerking van gender en de daarmee samenhangende intersecties met andere elementen binnen de jeugdrechtbank.

Het onderzoek voltrekt zich op twee grootstedelijke Nederlandstalige jeugdrechtbanken waarvan de verzamelde data als één geheel wordt beschouwd. Het empirisch onderzoek omvat een analyse van (1) de verslaggeving in honderdtwintig jeugdrechtbankdossiers, (2) de transcripten van zesenvijftig jeugdrechtbankzittingen en (3) de interviews met acht jeugdrechters en twee jeugdparquetmagistraten. In de analyse ligt de klemtoon op wat wordt gezegd door de professionele actoren en geschreven in de verslaggeving aanwezig in het jeugdrechtbankdossier. Bijzondere aandacht gaat uit naar nuances en terugkerende tendensen in het gehanteerde vocabulaire, de woorden en de stijlformules (GATHINGS & PARROTTA, 2013). Het is dan ook op basis van de interactie tussen én het samenbrengen van de drie bestudeerde databronnen (jeugdrechtbankdossiers, observaties van jeugdrechtbankzittingen en interviews) dat uitspraken worden gedaan over gegenderde praktijken binnen de jeugdrechtbank. Gelet op de opzet van het onderzoek, is veralgemening van de resultaten naar alle Belgische jeugdrechtbanken niet aan de orde, de resultaten omvatten een diepgaande analyse van twee jeugdrechtbanken. Het onderzoek streeft aldus naar saturatie en het bijbrengen van kennis en inzichten die aangewend kunnen worden in toekomstig (jeugdrechtbank)onderzoek (MASON, 2010).

De analyse toont de gelaagdheid en subtiliteit van een gegenderde praktijk aan binnen de twee bestudeerde jeugdrechtbanken. Gender en de daarmee samenhangende intersecties met andere elementen zijn binnen de context van deze jeugdrechtbanken veeleer werkzaam als "*subtiele mechanismen en discoursen*" (VAN DEN BRINK, 2011: 25; 51-53). Het zijn bijgevolg nog steeds de jeugdrechtelijke en -beschermingsprincipes die de praktijk van beide jeugdrechtbanken in belangrijke mate sturen. Meer bepaald vormt de kwalificatie van een zaak als MOF of POS procedureel, juridisch en functioneel het fundament waarop de jeugdrechtbankpraktijk stoelt. Deze kwalificatie brengt een eerste onderscheid aan tussen minderjarigen en vormt voor jeugdparquetmagistraten en jeugdrechters het handvat om zaken te differentiëren in delinquente en niet-delinquente zaken. Een MOF houdt verband met noties van responsabilisering, verantwoordelijkheid en schuldbesef. Immers, minderjarigen in MOF "*moet je aanspreken op verantwoordelijkheden, dan spreek je ook vanuit een zekere autoriteit*". Bij een POS staat in principe een slachtofferbenadering centraal. Toch gaat deze klassieke tweedeling niet op voor POS zaken die betrekking hebben op statusdelicten. Ook ten aanzien van deze minderjarigen wordt gewezen op verantwoordelijkheid, want bij statusdelicten gaat het ook "*wel om het aanspreken op verantwoordelijkheden maar op een andere manier, qua gedrag en [dat gedrag] bijsturen. En soms is dat motiverend, overtuigend maar soms is dat ook vanuit een zekere autoriteit, met als doel [om aan de minderjarige] te zeggen "kijk je bent verkeerd bezig"*". In dergelijke POS zaken is de grens tussen slachtoffer

2 Interview Jeugdrechter G – Jeugdrechtbank Y.

3 Interview Jeugdrechter G – Jeugdrechtbank Y.

en dader zeer dun waardoor het label POS in het geval van statusdelicten een zeker “*passe-partout*” (GORIS, 2009: 97) karakter krijgt. Naast de kwalificatie van de zaak wordt ook een niet te miskennen belang gehecht aan “[...] *de context en de persoon van de minderjarige*”⁴. Hierin speelt sterk “*la mobilisation du dossier par le juge de la jeunesse*” waarover FRANÇOISE (2013: 229) spreekt. Het jeugdrechtbankdossier en de daarin aanwezige verslaggeving hebben een welbepaalde waarde binnen de jeugdrechtbankpraktijk. De persoon en context van de minderjarige ‘leven’ immers in het jeugdrechtbankdossier en het zijn deze informatie-stukken die de minderjarige en het achterliggende verhaal in belangrijke mate gaan construeren. Op basis hiervan ontstaat een beeld van de minderjarige dat bepalend kan zijn in hoe jeugdrechters de situatie van de minderjarige inschatten. In lijn met de bevindingen van CHRISTIAENS (1999) zal het jeugdrechtbankdossier en de daarin aanwezige verslaggeving functioneel zijn in de jeugdrechtbankpraktijk omdat deze sporen bevatten van (een fragment uit) het leven van een minderjarige die in aanraking komt met de jeugdbescherming. In het toekennen van de kwalificatie MOF of POS, en het aanwenden van de informatie uit het jeugdrechtbankdossier werken gender en de daarmee samenhangende intersecties met andere elementen weinig zichtbaar door. Wanneer evenwel meer in diepte wordt gekeken naar de betekenisgeving van de kwalificatie als MOF of POS én de interpretatie van de informatie in het jeugdrechtbankdossier, komt de gegenderde praktijk subtiel aan de oppervlakte. In eerste orde wordt de gegenderde jeugdrechtbankpraktijk bekeken vanuit het meisje- of jongen-zijn én hoe dit doorwerkt in het construeren van de persoon en context van de minderjarige. Geslacht en gender werken vrij uitgesproken door in de omschrijvingen, het woordgebruik en de terminologieën. Geslacht en gender interageren in tweede orde met dynamieken binnen de gezinscontext en de kwetsbaarheden op andere levensgebieden zoals school en het ruimere netwerk. Het gelijktijdig opereren van deze elementen resulteert in combinaties van elementen waarvan de ene combinatie al wat gunstiger is dan de andere. Opvallend is de werking van de kwalificatie als MOF of POS, en het geslacht, dewelke zeer bepalend zijn voor de positieve of negatieve teneur in de constructie en/of problematisering van de situatie van de desbetreffende minderjarige. Zo wordt de kwalificatie MOF binnen het onderzoek nog steeds gepercipieerd als een ‘vrij typische’ jongensgrond (cf. DE KOSTER, 2003; DUMORTIER, 2006; SPELMAN, 1988). Doch, de combinatie jongen en een MOF levert geen verregaande problematisering op. Een kleine groep van ‘zuivere’ MOF-jongens bevinden zich in een meer begoede en kansrijke context. Dergelijke dossiers worden meestal snel afgesloten omdat de MOF het gevolg is van een ‘jeugdsonde’ of een ‘accident de parcours’. Deze tendens laat zich niet vaststellen in complexe MOF zaken, en ten aanzien van het merendeel van de bestudeerde MOF-meisjes. De meest precaire situaties en problematiseringen gaan schuil onder het label POS, en dan in het bijzonder de statusdelicten. Meisjes en jongens in POS groeien vaker op in precaire gezinssituaties en staan ook kwetsbaarder in het leven. Opvallend is dat de combinatie van een POS en een meisje-zijn de minst gunstige combinatie uitmaakt. In dergelijke POS zaken wordt niet alleen de persoon sterk geproblematiseerd, maar ook het gedrag en de achterliggende context van het meisje. De analyse toont bovendien aan dat deze meisjes met een aantal problemen kampen die veel minder op de voorgrond treden bij jongens. Zo kennen meisjes in POS meer draaglasten op het vlak van hun zelfbeeld en psychologisch welzijn en hebben ze doorgaans geen (uitgebreid) netwerk waarop ze kunnen terugvallen. Daarenboven blijft één bepaalde kwetsbaarheid zeer typisch voor meisjes, in het bijzonder in POS, met name relaties en seksualiteit. De relationele en seksuele kwetsbaarheid van meisjes blijft thans een bijzonder gegenderd thema binnen de jeugdrechtbankpraktijk en overstijgt de origine van het meisje. Bij jongens staat deze relationele en seksuele kwetsbaarheid enkel ter discussie als het gedrag afwijkt van

4 Interview Jeugdparquetmagistraat B – Jeugdrechtbank X.

de norm (i.e. buitensporige seksuele uitspattingen of ongezone symbiotische relaties met de moeder). Betekent dit dan dat jongens minder kwetsbaar zijn op relationeel en seksueel vlak, of is deze kwetsbaarheid moeilijker bespreekbaar binnen de jeugdrechtbankpraktijk? De onderzoeksresultaten leggen tot slot de ‘interactionele en accumulatieve’ kwetsbaarheden (VETTENBURG, 1989: 48) bloot in het merendeel van de bestudeerde MOF en POS zaken. Immers, ‘[...] *het is een foute illusie dat het allemaal mensen zijn die het socio-economisch moeilijk hebben. Maar het maakt wel een groot deel van het publiek uit*’⁵. Doch, het voorliggend onderzoek maakt duidelijk dat deze vaststelling niet per se opgaat voor alle bestudeerde MOF en POS zaken. Het is net de variatie in de combinatie van de verschillende elementen die belangrijke nuances aanbrengt in de representatie, constructie en problematisering van meisjes en jongens in MOF en POS zaken.

De jeugdrechtbank blijft een setting waarbinnen klassieke jeugdrecht- en jeugdbeschermingsprincipes domineren. Deze vaststelling neemt niet weg dat ook gender en de daarmee samenhangende intersecties met andere elementen doorwerken in de jeugdrechtbankpraktijk. Het is net het subtiele en complexe samenspel van deze verschillende elementen dat aanleiding geeft tot bijna onzichtbare gegenderde praktijk binnen de bestudeerde jeugdrechtbanken. De onderzoeksresultaten lenen zich tot verder onderzoek, niet in het minst door het betrekken van het perspectief van de minderjarigen en hoe zij de vastgestelde constructies en problematiseringen percipiëren. Ook zet dit onderzoek aan tot een breder maatschappelijk debat over de kwestie van (maatschappelijke) kwetsbaarheid en de concrete vertaalslag daarvan op socio-economisch vlak en in de opvoedings- en gezinsdynamieken, en hoe daarin diversiteit doorwerkt.

REFERENTIES

- CHRISTIAENS, J. (1999). *De geboorte van de jeugddelinquent (België, 1830-1930)*. VUBPress.
- DE BUS, S. (2018). *Doing gender op de jeugdrechtbank: specifieke problemen, specifieke aanpak: Een empirisch onderzoek naar gegenderde praktijken op twee Nederlandstalige jeugdrechtbanken*. VUBPress.
- DE KOSTER, M. (2003). *Weerbaar, weerspannig of crimineel? Meisjes en jonge vrouwen tussen emancipatie en delinquentie tijdens de eerste helft van de twintigste eeuw* [onuitg. doctoraatsthesis Geschiedenis]. VUB.
- DUMORTIER, E. (2006). *De jeugdrechter in twijfel. Een onderzoek naar het ontstaan en de praktijk van de kinderrechter* [onuitg. doctoraatsthesis Criminologische Wetenschappen]. VUB.
- FRANÇOISE, C. (2013). *Comparaitre devant le juge de la jeunesse. Etude de l'interaction entre le juge et le mineur*. [onuitg. doctoraatsthesis Criminologische Wetenschappen]. VUB.
- GATHINGS, M.J., & PARROTTA, K. (2013). The use of gendered narratives in the courtroom: constructing an identity worthy of leniency. *Journal of Contemporary Ethnography*, 42(6), 668-689.
- GORIS, K. (2012). De jeugdrechter en het “probleemkind”. Een gesprek met Antwerps emeritusjeugdrechter Brigitte Hänsch. *Orde van de Dag*, 58, 95-99.
- MASON, M. (2010). Sample size and saturation in PhD studies using qualitative interviews. *Forum Qualitative Sozialforschung/Forum: Qualitative Social Research*, 11(3), <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/1428/3028>.
- SPELMAN, E.V. (1988). *Inessential woman: Problems of exclusion in feminist thought*. Beacon Press.
- VAN DEN BRINK, M. (2011). *Hoogleraarbenoemingen in Nederland (m/v)*. Die Keure.

5 Interview Jeugdrechter G – Jeugdrechtbank Y.

- VAN MENS-VERHULST, J., & RADTKE, H.L. (2009). Intersectionaliteit en sociale inclusie: het ei...van Troje. Deel 1: Het ei van Columbus. *Journal of Social Intervention: Theory and Practice*, 18(3), 4-22.
- VETTENBURG, N. (1987). *Over de relatie school en delinquentie. Een theoretische en empirische studie vanuit maatschappelijke kwetsbaarheid*. [onuitg. doctoraatsthesis Criminologische Wetenschappen]. KU Leuven.
- WEST, C. & FENSTERMAKER, S. (1995). Doing difference. *Gender and Society*, 9(1), 8-37.
- WEST, C. & ZIMMERMAN, D.H. (1987). Doing gender. *Gender and Society*, 1(2), 125-151.